

توجه به هیدروپلیتیک در تنظیم روابط ایران و آسیای مرکزی

حسین مختاری هشی^۱، عطاءالله عبدی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۱۲

چکیده

جهان در سده کنونی و آینده با توجه به پیشرفت های سریع اقتصادی و رشد زندگی شهری، به طور فزاینده ای در دسترسی به منابع آب، با مشکل روبه رو خواهد شد. اهمیت آب در جنبه های مختلف زندگی بشری در آینده و به تبع آن نقش تعیین کننده آن در روابط میان کشورها به حدی است که صاحب نظران معتقدند پنجاه سال آینده کارتل های آبی جایگزین کارتل های نفتی خواهد شد. منطقه آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی به دلایلی همچون وجود منابع نفت و گاز فراوان، مورد توجه قدرت های جهانی و منطقه ای قرار گرفته است و کشورهای مختلف در راستای تلاش برای نفوذ در این منطقه از ابزارهای گوناگونی سود برده اند. این منطقه با توجه به موقعیت بری خود و دوری از منابع رطوبتی و عدم نفوذ توده های باران زای پرانرژی، بارندگی کمی دریافت می کند و عامل ارتفاع، نقش اساسی در ایجاد بارش های اوروگرافیک در این منطقه دارد. نگاهی به ویژگی های توپوگرافیک این منطقه نشان می دهد که تاجیکستان با داشتن کوه هایی با ارتفاع بیش از ۷۰۰۰ متر، منبع آب این منطقه بوده و منشاء بسیاری از رودخانه های کوچک و بزرگی است که از این کشور خارج شده و در کشورهای همسایه جاری می شوند. روش تحقیق این مقاله از نوع تحلیلی - توصیفی است و یافته های آن نشان می دهد که با توجه به قابلیت های هیدروپلیتیک تاجیکستان و نقش غیرقابل جایگزین آب در این منطقه، ایران می تواند از طریق تقویت حضور خود در پروژه های آبی تاجیکستان، ضمن خنثی نمودن بخشی از تلاش های رقبای منطقه ای و فرمانطقه ای خود، از این امر به عنوان فرصتی در جهت پیشبرد علایق ژئوپلیتیک خود برای گسترش حوزه نفوذ در منطقه آسیای مرکزی، استفاده کند.

واژه گان کلیدی: هیدروپلیتیک، روابط خارجی، آسیای مرکزی، ایران، تاجیکستان.

h.mokhtari@geo.ui.ac.ir

۱- استادیار جغرافیا دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)

۲- استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

مقدمه

امروزه مشکل کمبود آب، کشورهای مختلف جهان به ویژه کشورهای مناطق خشک را به اتخاذ سیاست‌های مختلفی در این زمینه واداشته است. از جمله این سیاست‌ها می‌توان به استفاده از آب‌های فسیلی، شیرین کردن آبهای شور، تغییر الگوهای تولید و مصرف و... اشاره کرد. گرچه این روش‌ها هر کدام به نحوی در کاهش بحران کمبود آب در کشورهای مختلف تأثیر دارند، اما نمی‌توانند تأثیر ژرفی در حل این مشکل داشته باشند. یکی از بارزترین نمونه‌های مشکل آب به ویژه در مناطق خشک جهان قطع آب در بالا دست رودخانه‌های بین‌المللی است. این امر آب را به شکل آشکاری وارد عرصه سیاست بین‌الملل کرده است و تلاش‌های بین‌المللی در جهتی سازماندهی شده که آب را به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات و چالش‌های بشر به مجمع عمومی سازمان ملل کشانده است. به طوریکه افزایش تقاضا برای آب در قرن بیست و یکم، سیاستمداران و دولت‌ها را مجبور کرده است مسائل مربوط به آب را در رأس برنامه‌های خود قرار دهند.

منطقه آسیای مرکزی به عنوان یک منطقه استراتژیک از گذشته تأثیر ژرفی بر تاریخ و تمدن جهان داشته است. این امر موجب شده که در اوایل سده ۲۰ مکنندر نظریه ژئوپلیتیکی هارتلند خود را تحت عنوان "محور جغرافیایی تاریخ" منتشر نماید. در این نظریه منطقه‌ای که امروزه آسیای مرکزی نامیده می‌شود، جایگاه ویژه‌ای در شکل‌دهی به تاریخ و کنترل اوراسیا داشت. نظریه هارتلند مکنندر تأثیر ژرفی بر شکل‌گیری تعاملات سیاسی و نظامی میان قدرت‌های جهانی در طول سده ۲۰ بر جای گذاشت. با فروپاشی شوروی این منطقه ژئوپلیتیک خفته دوباره بیدار شد و توجه بازیگران جهانی را به خود جلب کرد. اهمیت ژئواستراتژیک، ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک آسیای مرکزی به گونه‌ای نیست که مدعیان

کسب قدرت جهانی و منطقه‌ای بتوانند از آن چشم‌پوشی کنند. بر این اساس، شناخت و نفوذ در آن منطقه برای هر یک از مدعیان کسب قدرت، حیاتی است. یکی از مسائل مورد توجه در این منطقه مسئله آب است که به عنوان یک عنصر غیر قابل جایگزین اهمیت فوق العاده در معادلات سیاسی و اقتصادی منطقه دارد. نکته قابل توجه در این زمینه موقعیت فرادستی تاجیکستان و قرقیزستان و موقعیت فرودستی کشورهای قزاقستان، ازبکستان و ترکمنستان عنوان کشورهای دارای منابع هیدروکربنی فراوان در منطقه است که در معادلات ژئواکونومیک جهانی نقش اساسی دارند. با توجه به این، حضور سیاسی و اقتصادی در دو کشور تاجیکستان و قرقیزستان توانایی اثرگذاری و اعمال فشار بر کشورهای فرودست ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان و در کل ایفای نقش مؤثر در آسیای مرکزی را موجب می‌شود، که این مسئله می‌تواند قدرت چانه‌زنی هر کشور را در عرصه جهانی بالا ببرد. در این بحث ما در پی نشان دادن موقعیت فرادستی تاجیکستان در برابر ازبکستان و تأکید بر اهمیت حضور ایران در این کشور برای ایفای نقش اساسی در سطح منطقه‌ای و جهانی هستیم.

مفهوم هیدروپلیتیک: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

حدود ۲۷۰۰ سال قبل، آشور بانی پال، حاکم آشور، به عنوان بخشی از استراتژی جنگی خود در مقابل اعراب بر چشمه‌ها و چاه‌های آب مستولی شد. در همان زمان‌ها یک فرمانده آشوری با ویرانی کانال‌های آب شهر بابل این شهر را ویران کرد (فروغی، ۱۳۸۲: ۱۷۵).

امروزه عواملی مثل انفجار جمعیت بر منابع کره زمین فشار وارد می‌کنند و فراهم نمودن آب سالم برای ابنای بشر در رأس این موضوعات است و بیش از هر زمان مسئله آب برای مردم دنیا اهمیت دارد.

در سال ۲۰۰۰ بیش از ۱/۴ میلیارد نفر در سراسر جهان از آب سالم برای نوشیدن بی بهره بوده‌اند. در این سال ۷ میلیون نفر در اثر بیماری‌های مرتبط با آب نظیر بیماری‌های انگلی و اسهال خونی جان خود را از دست داده‌اند (همان: ۱۶۸).

منابع آب شیرین جهان دچار مشکلات متعدد هستند. این مشکلات عمدتاً عبارتند از:

- ۱- توزیع نامتعادل آب شیرین در جهان و نیز در داخل کشورها؛
- ۲- مشترک بودن منابع آب تعدادی از رودخانه‌های جهان بین کشورهای مختلف؛
- ۳- وابستگی کشورهای پایین دست رودخانه‌های بین‌المللی به سرچشمه‌های رودخانه‌ها که در کشورهای بالا دست قرار دارند؛
- ۴- ذخایر زیر زمینی آب شیرین به سرعت تخلیه و یا آلوده و شور می‌شوند؛
- ۵- منابع آب سطحی در اثر فعالیت‌های مختلف اقتصادی آلوده می‌شوند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۰).

با توجه به این مسئله، بررسی بحران‌های پیش روی حاصل از کمبود منابع آب یکی از مباحث مورد توجه در جغرافیای سیاسی است. شاخه‌ای از علم جغرافیای سیاسی که به بررسی این موضوع می‌پردازد، هیدروپلیتیک نامیده می‌شود. به بیان دیگر هیدروپلیتیک از جمله زیر مجموعه‌های علم جغرافیای سیاسی است که به بررسی نقش آب در رفتارهای سیاسی با مقیاس‌های مختلف می‌پردازد. نوع برهمکنش میان ملت‌ها در بهره‌برداری از این منابع آبی مشترک، طیف گسترده‌ای از سازگاری و همکاری کامل تا ناسازگاری و جنگ را در برمی‌گیرد. با توجه به مصرف فزاینده آب در آینده و افزایش مصرف کشورهای فرادست رودها در بهره‌برداری از این منابع، شاهد فزونی مشاجرات هیدروپلیتیک میان ملت‌ها هستیم. بنابراین برخی ژئوپلیتیسین‌ها، سده کنونی را سده هیدروپلیتیک می‌دانند و بر

این باورند که اغلب درگیری‌ها و جنگ‌های منطقه‌ای در جهانی به دلیل بحران برآمده از کمبود آب خواهد بود (کاویانی ۱۳۸۴: ۳۸۸-۳۳۹). مجتهدزاده معتقد است که هیدروپلیتیک به مطالعه اثر تصمیم‌گیری‌های مربوط به استفاده از آب در شکل‌گیری‌های سیاسی در روابط میان دولت‌ها با یکدیگر با روابط میان دولت‌ها و مردم حتی در یک کشور می‌پردازد کمبود آب یا اجازه عبور آب از مرزهای بین‌المللی به گونه‌ای روزافزون در روابط سیاسی دولت‌ها و ملت‌های خود و روابط کشورها با یکدیگر اثر می‌گذارد (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۳۱). همچنین حافظ‌نیا بر این باور است که هیدروپلیتیک به مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها می‌پردازد، اعم از آنکه در داخل کشورها و یا بین آنها و دارای ابعاد فراکشوری، منطقه‌ای جهانی و بین‌المللی باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۲).

معمولاً در رویکردهای مختلف درباره هیدروپلیتیک بر عواملی مانند درگیری و همکاری، بازیگری دولت‌ها و حضور در حوضه‌های آبریز بین‌المللی تأکید می‌شود. اما میسیر در تعریف خود از هیدروپلیتیک آن را مطالعه سامان‌مند (سیستماتیک) روابط میان دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و سایر عناصر مانند نهادهای فرادولتی درباره استفاده انحصاری از آب‌های بین‌المللی می‌داند. در این تعریف بر موارد زیر تأکید شده است:

- بررسی ارتباط متقابل میان بازیگران دولتی و غیردولتی؛
 - تأکید بر بازیگران و نهادهای درون و بیرون کشورها؛
 - تلاش در جهت استفاده انحصاری از آب؛
 - اعمال حاکمیت‌های گوناگون بر روی رودهایی که هم جنبه ملی دارند و هم بین‌المللی
- (Turton, 2003:15-16).

وضعیت منابع آب در آسیای مرکزی (تاجیکستان بر بام آسیای مرکزی):

۱- رودخانه آمودریا

آمودریا به عنوان بزرگ‌ترین رودخانه آسیای مرکزی، از رشته کوه‌های هندوکش واقع در کشور تاجیکستان سرچشمه می‌گیرد و پس از خارج شدن از تاجیکستان مرز مشترک کشورهای افغانستان و ازبکستان را تشکیل داده و ضمن شکل دادن قسمتی از مرز ترکمنستان و افغانستان وارد کشور ترکمنستان می‌شود. در ترکمنستان کانال‌های متعددی برای امور کشاورزی و غیره از آمودریا جدا می‌شوند که معروف‌ترین آن کانال قره‌قوم است. آمودریا در مسیر خود پس از تشکیل قسمتی از مرز ترکمنستان با ازبکستان وارد ازبکستان می‌شود و در نهایت به دریاچه آرال می‌ریزد.

طول این رودخانه بالغ بر ۲۶۰۰ کیلومتر است که بیش از ۱۴۰۰ کیلومتر آن در کشور ازبکستان جریان دارد. میانگین دبی سالانه این رودخانه حدود ۷۸/۵ کیلومتر مکعب است که از ۴۹/۵ تا ۱۰۸/۴ کیلومتر مکعب در نوسان است. (اوهارا، ۱۶۷). نقشه شماره ۱ حوضه رود آمودریا و جایگاه تاجیکستان در این حوضه را نشان می‌دهد.

نقشه شماره: ۱

۲- رودخانه سیردریا

سیر دریا، دومین رودخانه بزرگ آسیای مرکزی، از کوه‌های قرقیزستان سرچشمه می‌گیرد و در مسیر دایره‌ای شکل خود ابتدا وارد ازبکستان و سپس وارد تاجیکستان می‌شود و دوباره به ازبکستان وارد می‌شود و در نهایت وارد قزاقستان شده و از سمت شمال به دریاچه آرال می‌ریزد.

طول این رودخانه بالغ بر ۲۲۰۰ کیلومتر و متوسط دبی سالانه آن حدود ۳۷/۲ کیلومتر مکعب است که از ۲۱/۴ تا ۵۴/۱ کیلومتر مکعب در نوسان است (اوهارا، ۱۶۷). نقشه شماره ۲ حوضه رود سیردریا و جایگاه تاجیکستان در این حوضه را نشان می‌دهد.

نقشه شماره: ۲

رودهای سیردریا و آمودریا منبع اصلی تأمین آب در منطقه آسیای مرکزی هستند و در مجموع ۹۰ درصد آب قابل استفاده در دریاچه آرال را تأمین می‌کنند که به طور میانگین سالانه به ۱۱۵ کیلومتر مکعب می‌رسد. ۱۰ درصد باقیمانده نیز از رودخانه‌ها و سرچشمه‌های کوچک تأمین می‌شود. حدود ۶۰ درصد از مجموع ظرفیت ذخیره آمودریا و

۹ درصد حوضه سیردریا در کنترل تاجیکستان است و حدود ۵۸ درصد از ظرفیت ذخیره حوضه سیردریا نیز در کنترل قرقیزستان است (کنعانی، ۱۳۸۲: ۳۲۷).

با توجه به مطالب بالا، می‌توان فهمید که تاجیکستان مرکز اصلی تولید و جریان آب است و سرچشمه بیش از ۵۵ درصد از کل آب جریان‌های اصلی شکل گرفته در منطقه، از داخل خاک این کشور می‌باشد و حدود ۲۵/۳ درصد نیز در خاک قرقیزستان قرار دارد. در مجموع دو کشور یاد شده بیش از ۸۰ درصد از کل آب مورد استفاده در آسیای مرکزی را تأمین می‌کنند (همان: ۳۲۸).

در مجموع ۹۰ درصد از آب‌های حوضه آرال از کشورهای تاجیکستان و قرقیزستان سرچشمه می‌گیرد که این حجم آب تقریباً شامل ۸۰ درصد از آب‌های قابل دسترس در آسیای مرکزی است. با وجود اینکه سرچشمه بیش از ۵۵/۴ درصد از جریان‌های آبی شکل گرفته در آسیای مرکزی در خاک تاجیکستان و ۲۵/۳ درصد در خاک قرقیزستان قرار دارد، ولی این کشورها فقط حدود ۱۵ درصد از این آب را مصرف کرده و ازبکستان و ترکمنستان نیز ۷۱ درصد و بقیه نیز به مصرف قزاقستان رسیده یا به دریاچه آرال می‌ریزد (فروغی، ۱۳۸۲: ۱۶۹).

پراکنندگی منابع آب در آسیای مرکزی به گونه‌ای است که نزدیک به ۶۰ درصد از مجموع ظرفیت ذخیره آب در حوضه رودخانه آمودریا و ۹ درصد از مجموع ظرفیت ذخیره رودخانه سیردریا در کنترل تاجیکستان قرار دارد (اوهارا،؟: ۱۶۷). نقشه شماره ۳ حوضه رودخانه‌های سیردریا و آمودریا در آسیای مرکزی و جایگاه تاجیکستان در این حوضه را نشان می‌دهد.

نقشه شماره ۳

بحران آب در آسیای مرکزی

آب بر خلاف نفت جایگزینی ندارد. در حال حاضر شرایط رفاه انسانی، دسترسی به آب و امنیت منطقه‌ای در آسیای مرکزی نامناسب است. همانند سایر مناطق جهان، آب برای آسیای مرکزی نیز یک دارایی استراتژیک و قابل رقابت تلقی می‌گردد. بر طبق اظهارات مقامات سازمان ملل با وجود اینکه سرچشمه بیش از ۵۵ درصد منابع آب آسیای مرکزی در تاجیکستان قرار دارد، حدود ۴۰ درصد مردم این کشور به آب سالم دسترسی ندارند و طبق گزارش‌های بانک جهانی ۸۰ درصد مردم این کشور در زیر خط فقر قرار دارند.

در بین کشورهای آسیای مرکزی تقریباً ۱۰۰ درصد آب قرقیزستان و تاجیکستان از منابع داخلی تأمین می‌شود. این در حالی است که تمامی آب مصرفی ترکمنستان و ۵۰ درصد از آب‌های ازبکستان از خارج تأمین می‌شود (فروغی، ۱۳۸۲: ۱۶۹). کشورهای آسیای مرکزی را از نظر دسترسی و بهره‌برداری از آب‌های شیرین می‌توان به صورت زیر دسته بندی کرد. کشورهایی که آب بسیار دارند، مثل تاجیکستان (۶۴ کیلومتر مکعب برابر با ۵۵,۴ درصد آب‌های روان حوضه دریاچه آرال) و قرقیزستان (۲۹,۳ کیلومتر مکعب برابر با ۲۵,۳ درصد) به دلیل کوهستانی بودن نسبت به جمهوری‌های کم آب ازبکستان (۸,۸

کیلومتر مکعب یا ۷,۶ درصد)، قزاقستان (۴,۵ کیلومتر مکعب یا ۳,۹ درصد) و ترکمنستان (آب این کشور کاملاً از بیرون از مرز وارد می‌شود) (bbc.co.uk/Persian/news/030212_mj-taj-water-sp.shtml).

استفاده از منابع آب حوضه دریاچه آرال بین جمهوری‌های آسیای مرکزی به طور میانگین در یک سال به شرح زیر است: ازبکستان ۵۸,۶ کیلومتر مکعب، ترکمنستان ۲۳,۹ کیلومتر مکعب، تاجیکستان ۱۲ کیلومتر مکعب، قزاقستان ۱۰,۹ کیلومتر مکعب و قرقیزستان ۵,۱ کیلومتر مکعب (Ibid/030212_mj-taj-water-sp.shtm).

ازبکستان در بین کشورهای آسیای مرکزی با توجه به میزان وابستگی به جریان‌های آب سطحی ورودی از خارج، آسیب‌پذیرتر است چون دو رودخانه مهم سیر دریا و آمودریا در کشور ازبکستان جریان‌های مهم بخش کشاورزی و صنعت هستند. از حدود ۹۹/۵ کیلومتر مکعب منابع آب سالیانه این کشور ۱۲/۲ کیلومتر مکعب در خاک این کشور و مابقی آن یعنی ۸۷/۳ کیلومتر مکعب از کشورهای قرقیزستان و تاجیکستان وارد این کشور می‌شود (کنعانی، ۱۳۸۲: ۳۲۸).

در آسیای مرکزی در مواقع کمیابی آب، یعنی زمانی که تقاضا افزایش یافته و عرضه آن کم می‌شود قدرت سیاسی در اختیار کشورهای صاحب سرچشمه‌های رودخانه‌هاست. در این چارچوب کشورهای نسبتاً فقیر قرقیزستان و تاجیکستان که سرزمین‌های آنها منابع آب‌های آسیای مرکزی است، قدرت سیاسی به دست می‌آورند (فروغی، ۱۳۸۲: ۱۸۲).

در آینده نزدیک آسیای مرکزی شدیداً با کمبود آب مواجه خواهد شد. اختلافات ممکن است نزاع‌هایی در منطقه بروز کنند، اما نه برای کمونیسم، اسلام و یا دموکراسی، بلکه در ارتباط با مشکل توزیع آب. روشن است که ۶۰ درصد منابع آب شیرین آسیای

مرکزی به تاجیکستان تعلق می‌گیرد (-) bbc.co.uk/Persian/news/030825_mj - tj-water.shtml.

در واقع نگاهی به شرایط طبیعی، سیاسی و اقتصادی کشورهای منطقه استراتژیک آسیای مرکزی حکایت از آن دارد که دو کشور قرقیزستان و به ویژه تاجیکستان به عنوان کشورهای فقیر و توسعه نیافته که سالانه مقادیر قابل توجهی نیازهای غذایی و انرژی خود را از کشورهای وارد می‌کنند که استفاده کنندگان آب این کشورها هستند. به عبارت دیگر این دو کشور از نظر هیدروپلیتیکی نسبت به کشورهای ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان موقعیت فرا دست دارند که از نظر منابع فسیلی دارای اهمیت جهانی هستند. قیرقزستان در این مورد قدم‌های استوارتری برداشته است. با ایجاد سد تاکتاگل بعضی مسائل مربوط به ارزان‌تر گرفتن گاز و مواد سوخت و زغال سنگ را از ازبکستان و قزاقستان تا اندازه‌ای به نفع خود حل کرد (-) bbc.co.uk/Persian/news/030212_mj - tj-water-sp.shtml.

سال ۱۹۹۷ پارلمان قیرقزستان «درباره استفاده بین دولتی منابع آب قیرقزستان از جانب ازبکستان، قزاقستان و تاجیکستان» لایحه‌ای تصویب کرد که بر اساس آن باید دولت‌های نامبرده برای استفاده منابع آب این کشور پول پردازند. این نخستین گام در زمینه تنظیم مناسبات دوجانبه کشورهای همسایه بابت استفاده پولی منابع آب قیرقزستان بود (Ibid).

نکته جالب توجه، اینکه این کشورها با هم اختلافات سرزمینی، سیاسی و تاریخی فراوانی دارند. کشورهای تاجیکستان و قرقیزستان با توجه به مشکلات اقتصادی خود نتوانسته‌اند از پتانسیل‌های سیاسی و اقتصادی منابع آب خود بهره برداری لازم را بنمایند و از آن گذشته تاجیکستان از نظر منابع انرژی و غذایی به مقدار زیادی وابسته به کشورهای دریافت کننده آب این کشور است و این درحالی است که از مزیت‌های خود استفاده

نمی‌نماید. بدیهی است در صورت استفاده از آب‌های خود علاوه بر بهبودبخشیدن اوضاع اقتصادی خود، می‌تواند از موقعیت فرادستی خود استفاده نموده و در اختلافات سرزمینی و تحدید مرزهای خود با ازبکستان از این اهرم فشار استفاده نماید و حتی مسئله فروش آب به کشورهای فرو دست یا مبادله نفت و گاز با آب را مطرح نماید. روشن است که به وقوع پیوستن چنین مسائلی که دور از انتظار نیستند، می‌تواند به بحران‌هایی در منطقه آسیای مرکزی منجر شود.

امروز موضع ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان در این مسئله عبارت از تقاضا کردن حفظ حدود موجود توزیع آب و تخصیص حدود اضافی برای دریاچه آرال و حوالی آرال است. اما موضع تاجیکستان و قرقیزستان بازنگری در این حدود و افزودن سهم آنان را تقاضا می‌کند. از این رو تاجیکستان و قرقیزستان تقاضاهای خود برای افزایش حدود منابع آبی خود را با دلایل مبرهن ثابت می‌کنند. آن‌ها در دوران موجودیت شوروی هنگام توزیع منابع آب به دلایل واقعی مورد تبعیض قرار گرفتند ولی در عوض نوعی غرامت دریافت می‌کردند. در نتیجه اکنون این کشورها در قیاس با کشورهای دیگر کمترین سرانه مزارع آبیاری شده را در اختیار دارند. تاجیکستان و قرقیزستان از طریق تولیدات کشاورزی خود نمی‌توانند حتی حداقل تقاضای جمعیت خود را بر آورده سازند
(bbc.co.uk/Persian/news/030825_mj-taj-water.shtml).

یکی از نزاع‌های موجود بین تاجیکستان و ازبکستان، تلاش تاجیکستان برای احداث تأسیسات هیدروالکتریک راغون و سنگنوده است که این امر باعث می‌شود تاجیکستان بر جریان رودخانه آمودریا کنترل کامل داشته باشد. مراحل احداث این دو سد به دلیل محدودیت منابع مالی با کندی پیش می‌رود. به گفته رشید گل‌اف، رئیس بخش سیاست

انرژی وزارت انرژی، تاجیکستان برای فعال ساختن این دو نیروگاه مبلغ حدود ۲ میلیارد دلار سرمایه لازم است: "با احداث نیروگاه راغون و سنگتوده تاجیکستان می‌تواند سالیانه تا ۳۳ میلیارد کیلووات ساعت نیروی برق تولید کند. آن گاه به جز تأمین نیاز داخلی این کشور بیش از ۱۰ میلیارد کیلووات ساعت نیروی برق را می‌تواند صادر هم بکند (bbc.co.uk/Persian/tajikistan/story/2004/040624_sq_taj_energy.shtm).

ازبکستان، پیشینه، جغرافیای انسانی و طبیعی

الف) پیشینه: با ایجاد سیستم‌های آبیاری از سوی ایرانیان در هزاره اول قبل از میلاد در شهرهای سمرقند و بخارا و توسعه جاده ابریشم میان چین و اروپا، منطقه‌ای که امروزه ازبکستان نامیده می‌شود سر بر آورد. ترکان (ازبک‌ها) در سده ۱۱ میلادی از سمت شمال به این منطقه وارد شدند و در سده شانزدهم میلادی ازبک‌ها خانات متعددی را در ماوراء النهر تشکیل دادند. در سال ۱۸۷۶ میلادی روسیه این خانات را در امپراتوری خود جذب کرد، با انقلاب کمونیستی ۱۹۱۷ با وجود برخی حرکت‌های استقلال طلبانه در ازبکستان، روس‌ها سلطه اقتصادی و سیاسی خود را در سال ۱۹۲۴ با ایجاد جمهوری کمونیست ازبکستان تداوم بخشیدند. با حاکم شدن فضای باز سیاسی (گلاسنوست) در دوره گورباچف (بین سال‌های ۱۹۸۵-۱۹۹۱) اسلام کریم‌اف به عنوان رئیس حزب کمونیست این جمهوری انتخاب شد و با استقلال این کشور در ۱۹۹۱، به ریاست جمهوری این کشور انتخاب شد (www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/uzbekistan.pdf).

ب) جغرافیای طبیعی: بیش از ۸۰ درصد از سطح این کشور را بیابان قره قوم فرا گرفته است. کوه‌های این کشور در منتهی الیه جنوب شرقی و شمال شرقی این کشور واقع شده که دنباله کوه‌های تیان‌شان است و ارتفاع آنها در بلندترین نقطه به ۴۵۰۰ متر می‌رسد.

در شمال شرق این کشور دره فرغانه واقع شده است که مرکز تجمع جمعیتی، کشاورزی و صنعتی کشور است. این دره ۲۰۰-۵۰۰ متر آر سطح دریا ارتفاع دارد که به وسیله کوهها در بر گرفته شده است و رودخانه سیر دریا در آن جریان دارد. منتهی الیه غرب ازبکستان به وسیله سرزمین پست توران، دره آمودریا و نیمه جنوبی دریاچه آرال که عقب نشینی کرده احاطه شده است. ازبکستان دارای شبکه رودهای گسترده‌ای نیست. مهم‌ترین رودخانه‌ها آمودریا، سیردریا و زرافشان هستند که همه آن‌ها از دیگر کشورها سر چشمه می‌گیرند. دیگر رودخانه‌ها عبارتند از آهنگران و چیرچیک که در شمال شرق این کشور جریان دارند. آب و هوای این کشور بری و دارای تابستان‌های گرم و زمستان‌های سرد است. دامنه بارش از ۱۰۰ میلیمتر در شمال غرب تا ۸۰۰ میلیمتر در تاشکند متغیر است.

ج) جغرافیای انسانی: بر اساس سرشماری ۱۹۹۸، از جمعیت ۲۳ میلیون نفری ازبکستان ۷۶ درصد جمعیت ازبک، ۶ درصد روسی و ۴/۸ درصد تاجیک، ۱/۶ درصد تاتار و ۱ درصد قرقیز هستند. قبل از فروپاشی شوروی تعداد قابل توجهی آلمانی و اکرایی در این کشور زندگی می‌کردند که در طول دهه ۱۹۹۰ این کشور را ترک کردند. تاجیکی، زبان عمومی و اصلی شهرهای بخارا و سمرقند است. ۸۸ درصد جمعیت ازبکستان را مسلمانان و ۹ درصد را مسیحیان تشکیل می‌دهند. میزان باسوادی در این کشور حدود ۹۹ درصد است.

کشاورزی و صنایع وابسته آن حدود ۴۰ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌دهد. ازبکستان یکی از بزرگ‌ترین تولید کنندگان و دومین صادر کننده پنبه جهان است که حدود ۴۵ درصد صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد. با توجه به ارزش جهانی تولیدات کشاورزی ازبکستان در کنار صادرات طلا و افزایش تولیدات نفت و گاز،

این کشور در دوران پس از فروپاشی شوروی دچار بحران ورکود اقتصادی شدید نشد. همچنین ازبکستان از نظر منابع سوختی خودکفا می‌باشد و در دوران پس از شوروی، تولیدات نفت و گاز خود را حدود ۴۰-۵۰ درصد افزایش داده است.

(د) روابط خارجی: ازبکستان به عنوان یک کشور خودکفا از نظر مواد غذایی و

انرژی، در پی تسلط بر آسیای مرکزی است که این موجب بروز تنش‌هایی میان این کشور و همسایگان آن به ویژه قزاقستان شده است. هدف سیاست خارجی ازبکستان پس از فروپاشی شوروی، تأمین امنیت ملی خود در برخورد با درگیری‌های افغانستان و تاجیکستان و کنترل توسعه حوزه نفوذ ایران و پاکستان بوده است. در سال ۲۰۰۰ نگرانی‌های امنیتی از تروریسم موجب انعقاد قرارداد امنیتی با روسیه شد که در سال ۲۰۰۵ با یک قرارداد دیگر تقویت شد. این کشور در سال ۲۰۰۰ قراردادهایی را نیز با ایالات متحده منعقد کرده بود که در پی سرکوبی شورشی که در سال ۲۰۰۵ در اندیجان صورت گرفت و موجب اعتراض اتحادیه اروپا و ایالات متحده گردید، روابط این کشور با آمریکا به تیرگی گرایید و به دنبال آن ازبکستان تعطیلی پایگاه‌های آمریکا در خاک این کشور را خواستار شد که در پی آن پایگاه‌های روسیه در این کشور استقرار یافتند. علاوه بر این، این کشور، با تمام کشورهای عضو شانگهای قراردادهای امنیتی منعقد کرده است (www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/uzbekistan.pdf). روابط این کشور با چین نیز در پی مبارزه با تروریسم و حضور در سازمان همکاری شانگهای دوستانه است (Ibid). می‌توان گفت که ازبکستان به عنوان یک کشور قوی در آسیای مرکزی دارای روابط خوبی با ایران نیست و هر موقع شرایط ایجاب کند در صدد ایجاد مشکل

برای ایران برخواهد آمد. این امر حاصل ژئوپلیتیک این کشور است. بنابراین این امر همیشه ماندگار خواهد بود.

تاجیکستان، پیشینه، جغرافیای انسانی و طبیعی

الف) پیشینه: ایرانیان سغدی و باکتریایا نیاکان تاجیکستان مدرن امروز هستند. آن‌ها حداقل از ۲۵۰۰ سال پیش در آسیای مرکزی مستقر هستند. در سده‌های ۶ تا ۴ پیش از میلاد، تاجیکستان امروزی بخشی از امپراتوری هخامنشی بود. در سده هشتم میلادی اعراب، تاجیکستان امروزی را تصرف کرده و آن‌ها را مسلمان کردند. در سال ۹۹۹ میلادی سلسله سامانی در منطقه تسلط کامل داشت. بعد از آن، تسلط گورکانیان موجب رسوخ فرهنگ ترکی در منطقه گشت. میان سده‌های ۱۱ و ۱۶ میلادی، تاجیکستان امروزی به وسیله ترکان مغول و ازبک اداره می‌شد. ازبک‌ها در سده ۱۶ این منطقه را به صورت خانات اداره می‌کردند. در میانه سده نوزدهم (۱۸۶۷-۱۹۹۱) این منطقه به تصرف روس‌ها در آمد. این منطقه در سال ۱۹۲۹ میلادی به صورت جمهوری کمونیست تاجیکستان به صورت واحد مستقلی در داخل اتحاد جماهیر شوروی در آمد. در دوره گورباچف (۱۹۸۵-۱۹۹۱) با اعلام فضای باز سیاسی این کشور در سال ۱۹۹۱ استقلال خود را اعلام کرد. در سال ۲۰۰۴ تاجیکستان قراردادی را برای استقرار دائمی نیروهای روسیه در این کشور منعقد کرد (www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profilies/Tajikistan.pdf).

ب) جغرافیای طبیعی: تاجیکستان در لبه جنوبی آسیای مرکزی قرار دارد. حدود ۹۰۰۰ یخچال در قلمرو کشور تاجیکستان وجود دارد که بیش از ۵۰۰ کیلومتر مکعب آب را در خود انباشته‌اند. همچنین تاجیکستان دارای بیش از ۶۰۰ رود کوچک و بزرگ است

(تجارت ایران، شماره ۵: ۳۷). ۹۳ درصد از مساحت تاجیکستان را کوه‌ها تشکیل می‌دهند و بیش از نیمی از مساحت کشور در ارتفاع بالای ۳۰۰۰ متر قرار دارد و یخچال فدجنکو به عنوان بزرگ‌ترین یخچال غیر قطبی جهان با ۷۰۰ کیلومتر مربع وسعت در این کشور واقع شده است. تاجیکستان به واسطه وجود کوه‌ها به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم می‌شود که اخیراً احداث تونل انزاب توسط ایرانیان دسترسی به شمال کشور را به ویژه در فصل زمستان آسان کرده است (www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profilies/Tajikistan.pdf). آب و هوای تاجیکستان بری است که بر حسب ارتفاع، تفاوت پیدا می‌کند. هوا در سرزمین‌های پست جنب مداری جنوب شرقی بسیار خشک است، که دارای گرم‌ترین هوا نیز هست (Ibid).

ج) جغرافیای انسانی: جمعیت تاجیکستان در سال ۲۰۰۵ حدود ۷ میلیون و ۱۶۳ هزار نفر و رشد جمعیت ۲/۱۵ درصد است. بر اساس سرشماری سال ۲۰۰۰، ۷۹/۹ درصد از جمعیت تاجیکستان را تاجیک‌ها، ۱۵/۳ درصد را ازبک‌ها و بقیه را نیز قزاق‌ها و روس‌ها و دیگر گروه‌های کوچک تشکیل می‌دهند. در سال ۱۹۸۹ درصد جمعیت ازبک‌ها و روس‌ها به ترتیب ۲۳/۵ و ۷/۶ بود. در سال ۲۰۰۰ به ۱۵/۵ و ۱/۱ کاهش پیدا کردند که عمدتاً به دلیل مهاجرت از این کشور بوده است (Ibid).

تاجیکستان یکی از ضعیف‌ترین جمهوری‌های اتحاد جماهیر شوروی بود. پس از استقلال هم به دلیل جنگ‌های داخلی و به هم ریختن شالوده‌های اقتصادی این کشور، اوضاع اقتصادی آن متشنج شد. در سال ۲۰۰۵، اقتصاد کشاورزی به ویژه تولید پنبه اساس اقتصاد این کشور را تشکیل می‌داد. در حال حاضر این کشور سالانه مقدار زیادی حبوبات از کشورهای ازبکستان و قزاقستان وارد می‌کند (Ibid). امروزه حدود ۶۴ درصد مردم در

بخش کشاورزی، ۲۴ درصد در بخش خدمات و ۱۰ درصد نیز در بخش صنعت مشغول هستند (Ibid).

در حدود ۹۰ درصد از انرژی مورد نیاز این کشور از راه برق آبی تأمین می‌شود. بیشتر واردات نفت تاجیکستان از ازبکستان صورت می‌گیرد و علاوه بر آن ۹۵ درصد واردات گاز نیز از کشورهای ازبکستان و ترکمنستان صورت می‌گیرد (Ibid).

ه) روابط خارجی: انزوای جغرافیایی تاجیکستان به مقدار زیادی این کشور را از نظر اقتصادی، سیاسی و نظامی به کمک‌های روسیه متکی کرده است و در عوض روسیه نیز از تاجیکستان به عنوان جای پای استوار در آسیای مرکزی استفاده می‌کند. در سال ۲۰۰۵ تاجیکستان حدود ۳۰۰ میلیون دلار به روسیه بدهکار بود و مهم‌ترین منبع درآمد این کشور وجه ارسالی از کارگران تاجیک مشغول در روسیه بود. ایالات متحده نیز در زمانی که از پایگاه‌های تاجیکستان برای مقابله با طالبان استفاده می‌کرد، کمک‌هایی به این کشور می‌نمود. علاوه بر این‌ها ایران نیز، به عنوان رقیب سنتی روسیه در منطقه در تاجیکستان حضور دارد و نقش زیادی در پروژه نیروگاه سنگتوده ایفا می‌کند. مسئله تروریسم و تخصیص منابع آب، از مشکلات عمده در روابط میان ازبکستان و تاجیکستان است (Ibid).

از نظر اقتصادی نیز از زمان استقلال، تاجیکستان روابط اقتصادی خود را به خارج از کشورهای مشترک المنافع هدایت نمود. در سال ۲۰۰۳ حدود ۵۶ درصد فعالیت‌های اقتصادی این کشور خارج از حوزه کشورهای مشترک المنافع بود. در سال ۲۰۰۳، پنج کشور عمده وارد کننده محصولات تاجیکستان، عبارت بودند از: ترکیه، ازبکستان، سوئیس، روسیه و ایتالیا. کالاهای صادراتی این کشور علاوه بر آلومینیوم که نیمی از

صادرات را شامل می‌شود شامل پنبه، برق، میوه و سبزیجات است. عمده‌ترین صادر کنندگان به تاجیکستان به ترتیب عبارتند از: ازبکستان، روسیه، اوکراین، قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان. سرمایه‌گذاری خارجی در تاجیکستان به دلیل بی‌ثباتی اقتصادی و سیاسی، فساد، روند کند خصوصی‌سازی، سیستم مالی داخلی ضعیف و انزوای جغرافیایی بسیار کم است (Ibid). ایران با وجود پتانسیل‌های فراوان، هنوز نتوانسته است جایگاه درخوری در روابط خود با این کشور به دست آورد. این در حالی است که رقبای جهانی و منطقه‌ای ایران به سرعت در پی بسط نفوذ خود در این کشور کلیدی آسیای مرکزی هستند.

روابط ایران و تاجیکستان

ایران دارای پیوندهای تاریخی، فرهنگی و زبانی گسترده‌ای با تاجیکستان است. اولین هیئت رسمی جمهوری اسلامی ایران به تاجیکستان پس از استقلال این کشور در ۱۸ دی ماه ۱۳۷۰ برابر با ۸ ژانویه ۱۹۹۲ وارد گردید (موسوی، ۷).

رابطه ایران و تاجیکستان به غیر از ملاحظات سیاسی و اقتصادی از ویژگی خاص دیگری برخوردار بود و آن، ویژگی فرهنگی و تمدنی است. قرابت فرهنگی و تمدنی این دو کشور باعث گردید که روابطشان فراتر از ملاحظات سیاسی و اقتصادی قرار گیرد و با اقبال مردمی روبه‌رو شود. پس از وقوع جنگ‌های داخلی در این کشور، سیاست جمهوری اسلامی ایران بر مبنای تماس با همه طرف‌های درگیر اعم از گروه‌های اسلامی و غیر اسلامی است که تلاش‌های زیادی برای حاکم شدن آرامش صورت می‌گیرد و در نهایت جمهوری اسلامی ایران به همراه روسیه، تلاش‌های زیادی برای بازگشت آرامش صورت

می‌دهد که منجر به آشتی ملی در این کشور می‌شود. در مجموع می‌توان گفت که از زمان استقلال تاجیکستان روابط این کشور با ایران حسنه بوده و این روابط شامل ابعاد اقتصادی و نظامی نیز شده است.

شروع روابط ایران با تاجیکستان، از حوزه اقتصاد بوده است؛ سفر مقامات ایرانی به این کشور و متقابلاً منجر به سفر آقای رحمان نبی‌اف در اوایل برقراری روابط می‌شود. این سفرها عمدتاً محور اقتصادی داشتند. چون تمام هدف ایران این بود که در آن کشور کار اقتصادی بشود و مردم به سرو سامان برسند. البته به دنبال آن روابط فرهنگی هم قوت می‌گیرد. به دلیل نبود امنیت، کار اقتصادی ایران در این کشور با مشکلاتی همراه بود. ایران با تاجیکستان چه در محافل بین‌المللی و چه در کار دو جانبه و منطقه‌ای، همکاری داشته است (مجتهد شبستری، ۱۳۷۹: ۴۲).

اقدامات و فعالیت‌های ایران در تاجیکستان می‌تواند دارای دو بعد اسلامی و فرهنگی‌زبانی باشد ولی به آن دلیل که حتی نهضت اسلامی تاجیکستان که انتظار حمایت تام جمهوری اسلامی ایران را دارد، پیرو مکتب حنفی بوده و با فرهنگ شیعی و ایده‌های انقلابی جمهوری اسلامی ایران تطابق کامل ندارد، فعالیت‌های مبتنی بر ابعاد دینی و مذهبی در تاجیکستان کارایی ندارد و علاوه بر آن تبعات منفی برای منافع ایران در بر دارد. اما تکیه بر اشتراکات فرهنگی در روابط دو کشور نقطه اتکای مطمئنی است که در صورت شناخت و استفاده صحیح از این پتانسیل‌ها، می‌تواند منافع و جایگاه مطلوبی برای ایران به ارمغان آورد. در صورت پی‌گیری این سیاست هم می‌توان با گروه‌هایی با گرایش‌های اسلامی و هم گروه‌های فاقد گرایش‌های مذهبی ارتباط برقرار کرد، چون ارتباط مردم تاجیکستان با پیشینه فرهنگی خود ناگسستگی است.

امتیازات ایران نسبت به رقبای خود در آسیای مرکزی و به ویژه تاجیکستان

- ۱- امتیاز هم آئینی و هم کیشی؛
- ۲- امتیاز قرابت جغرافیایی؛
- ۳- امتیاز اشتراکات فرهنگی - تاریخی؛
- ۴- امتیاز اشتراک زبانی با برخی از اقوام؛
- ۵- امتیاز حضور ایرانیان مقیم؛
- ۶- امتیاز غلبه تأثیر گذاری بر تأثیر پذیری (ابراهیمی ترکمان، ۱۳۸۵ سایت بازتاب).

نتیجه گیری

منطقه آسیای مرکزی در دوران جدید نیز با توجه به اقتصادی شدن زیربنای تحولات جهانی، همانند گذشته به عنوان یک منطقه استراتژیکی اهمیت یافته است. این مسئله به این دلیل است که در سده ۲۱ مناطق استراتژیکی از ترکیب ژئواستراتژیکی و ژاکونومیک شکل می گیرد و آسیای مرکزی واجد هر دو این شرایط است. بنابراین اصل، انقباض مرزهای روسیه و پدیدار شدن پتانسیل های این منطقه، رقابت های آشکار و پنهان جهانی بر سر تسلط و نفوذ بر این منطقه تشدید شده است. در گیر و دار تسلط بر منطقه آسیای مرکزی، کشورهای مختلف در مقیاس های مختلف، قدرتی از نظر حضور در منطقه دچار فراز و فرودهایی شده اند. امروزه اهمیت آسیای مرکزی که متشکل از پنج کشور قزاقستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان و ترکمنستان است، بیشتر از نظر منابع اقتصادی آن به ویژه نفت و گاز به عنوان یک منبع جایگزین برای منابع هیدروکربنی خلیج فارس، اهمیت درخوری یافته است. لذا داشتن پایگاه ها و جا پاهایی در این منطقه استراتژیکی به معنی پیدا کردن و استوار کردن موقعیت جهانی برای هر کشوری است. یکی از ویژگی های قابل

توجه و بسیار برجسته در معادلات سیاسی و اقتصادی منطقه آسیای مرکزی منابع آب است. به این معنی که سه کشور ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان با توجه به اهمیت جهانی خود از نظر منابع انرژی و ژئواستراتژیک، به شدت، وابسته به منابع آب جاری از دو کشور قرقیزستان به ویژه تاجیکستان هستند. این درحالی است که این دو کشور به ویژه تاجیکستان از فقر اقتصادی رنج می‌برند و سالانه مقادیر زیادی نفت و گاز و غلات از قزاقستان و ازبکستان و دیگر کشورها وارد می‌کنند و علاوه بر آن، مبالغ زیادی بدهی خارجی دارند و هنوز نتوانسته‌اند از پتانسیل‌های طبیعی خود (آب) در جهت بهبود اوضاع اقتصادی خود و کسب قدرت و منزلت ملی استفاده نمایند. یکی از عوامل مهم دخیل در این مسئله، کمبود سرمایه و بی‌ثباتی سیاسی در این دو کشور است که کنترل‌کننده بالقوه سه کشور فرودست از نظر منابع آب هستند. در این میان تاجیکستان به عنوان کشوری دارای پیوندهای بسیار عمیق تاریخی، فرهنگی و زبانی با ایران، وضعیت بسیار قابل توجهی دارد. این کشور که از فقر مفرط اقتصادی رنج می‌برد برای بهبود اوضاع اقتصادی و حفظ امنیت ملی خود به شدت تلاش می‌کند که این امر زمینه ساز نفوذ زیاده از حد روسیه در این کشور شده است. بنابراین لازم است ایران توجه درخوری به این کشور داشته باشد. چون با توجه به شرایط و موقعیت خاصی که ایران در این کشور دارد به راحتی می‌تواند با سرمایه‌گذاری در منابع طبیعی به ویژه منابع آب این کشور، ضمن بهبود اوضاع اقتصادی آن به عنوان یک کشور هم‌فرهنگ، ابزارهای مناسب را برای تأثیرگذاری بر سه کشور دریافت‌کننده آب تاجیکستان به ویژه ازبکستان به عنوان یکی از رقبای سنتی ایران به دست آورد و این امر می‌تواند جدای از مزایای اقتصادی و فرهنگی، قدرت چانه‌زنی ایران را در بعد منطقه‌ای و جهانی بالا ببرد. به عبارت دیگر تأثیرگذاری بر سه کشور یاد شده به

ویژه ازبکستان به عنوان یک کشور مهم در این منطقه می‌تواند به ایران قدرت تأثیر گذاری بیش از پیش در معادلات جهانی بدهد و این خود می‌تواند از فشار بیش از حد غرب بر ایران بکاهد. از سوی دیگر متأثر کردن این سه، می‌تواند ارزش زیادی برای ایران داشته باشد و در تنظیم روابط دوجانبه ایران با این کشورها مؤثر واقع شود. در پایان می‌توان گفت کشوری که تاجیکستان را کنترل می‌کند، می‌تواند در سده ۲۱ که سده بحران آب است در سطح منطقه‌ای و جهانی تأثیرگذار باشد و ایران پتانسیل‌های این کار را دارد.

پیشنهادات:

- ۱- تأکید ایران به تقویت هرچه بیشتر پیوندهای تاریخی، فرهنگی و زبانی با تاجیکستان؛
- ۲- مساعدت و مشارکت ایران در طرح‌های عمرانی و اقتصادی تاجیکستان با تأکید بر منابع آب و برق آبی؛
- ۳- کمک به تاجیکستان در جهت خروج از انزوای جغرافیایی از طریق گسترش شبکه راه‌ها و ترانزیت کالا به ویژه برق و همچنین خرید محصولات صادراتی این کشور؛
- ۴- استفاده از پتانسیل‌های ایران در جهت بهبود و ارتقاء ثبات سیاسی و امنیتی در این کشور؛
- ۵- پرهیز از مداخلات مذهبی در تاجیکستان با توجه به حنفی بودن اکثریت مسلمانان این کشور و ماهیت سکولار حکومت؛
- ۶- بسط روابط عمیق اقتصادی- سیاسی با این کشور با توجه به تنگناهای سیاسی و اقتصادی این کشور در منطقه.

منابع

- ۱) اوهارا، سارا (۱۳۷۹). «وضعیت آب در منطقه آسیای مرکزی»، ترجمه عباس رسولی، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، شماره ۳۰.
 - ۲) فروغی، پیام. (۱۳۸۲). «استفاده از آب‌های فرامرزی، امنیت بین‌المللی و مدیریت بحران در آسیای مرکزی»، ترجمه قاسم ملکی، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، سال ۱۲، شماره ۴۳.
 - ۳) حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). **اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک**، مشهد: انتشارات پاپلی.
 - ۴) کاویانی، مراد (۱۳۸۴). «مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، سال هشتم.
 - ۵) کنعانی، ناصر (۱۳۸۲). «چشم‌اندازی بر ابعاد مختلف بحران آب در آسیای مرکزی»، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، سال ۱۲، شماره ۴۳.
 - ۶) مجتهد شبستری، علی‌اشرف (۱۳۷۹). «تاجیکستان، متحدی مهم برای جمهوری اسلامی ایران»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، شماره ۹.
 - ۷) مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱). **جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی**، تهران: انتشارات سمت.
 - ۸) ملکی، قاسم (۱۳۷۸). «نگاهی به سیاست خارجی ازبکستان»، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، سال ۸، شماره ۲۷.
 - ۹) موسوی، سیدرسول (۱۳۸۱). نقش ایران در مذاکرات صلح تاجیکستان، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، شماره ۳۹.
- 10) Turton. Anthony, 2003, *Hydropolities in the developing ward*. Pub. CIPS. pretovia.south Africa.
- 11) www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profilies/uzbekistan.pdf.
- 12) www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profilies/Tajikistan.pdf.
- 13) www.bbc.co.uk/Persian.
- 14) www.baztab.com. ابوذر ابراهیمی ترکمان، سایت بازتاب، ۲۴ تیر ۱۳۸۵: کد خبر (۴۲۸۴۲)